

Биљана Давидовски
Народна библиотека Ужице
biljana.davidovski@gmail.com

02(497.11 Златиборски округ)"1845/1945"

Милица Росић
Народна библиотека Ужице
rosic.milica@gmail.com

Библиотекарство Златиборског округа од настанка до Другог светског рата

Сажетак: Историјски, по времену настанка у свету, библиотеке су много старије од читаоница и читалишта. У нашој земљи, претече библиотека су читалишта, а јављају се знатно касније у односу на Европу. Поступно и аргументовано, рад приказује политичке, друштвене и економске факторе који утичу на њихов настанак, развој и трајање, на релацији прилике у Европи – Србија – данашњи Златиборски округ, из разлога што су узрочно-последично повезани. У раду се прати стогодишњи период (1845–1945), подељен на три дела: 19. век, почетак 20. века и период између два светска рата. У овом временском периоду настале су народне библиотеке у ужичкој, пожешкој, ариљској, бајинобаштанској и пријепољској општини. Осниване су углавном на иницијативу образованих појединаца или група тог доба, као и указима, препорукама надлежног министарства. Поред културно-просветних активности и описмењавања, ове установе неретко су вршиле и политичку агитацију. У културној историји Србије, а нарочито Златиборског округа, заузимају веома значајно место.

Кључне речи: читалиште, читаоница, библиотеке, Србија, Златиборски округ, културна историја, описмењавање.

Увод

Ослобађањем од турске власти, вишевековног ропства и тешког живота, стварањем модерне српске државе у 19. веку, долази до стицања предуслова за културни и просветни развој. Читалишта у Србији ја-

вљају се у време када уставобранитељски режим чини велике напоре да организује модерну грађанску државу. Напоредо су текли процес конституисања државе и процес враћања националног идентитета. Промене у друштвео-економском животу (разарање феудалних односа, интензивирање робноновчане производње и постепено успостављање капиталистичких односа) нужно су биле праћене променама и у друштвеном животу. Потреба грађанске класе да успостави одређену комуникацију са светом, да буде информисана, да користи искуства развијенијих земаља за развој сопствене земље, условила је и појаву читалишта. Вуковом реформом језика и правописа и Гарашаниновим *Начертанијем*, у другој половини 19. века, Србија и њен народ нашли су се као део европске заједнице народа, у свим манифестацијама свог живота и последицама које из тога произилазе. У Србији се више него икад поклања пажња науци и просвети. Отварају се основне школе, гимназије, развија се Велика школа, оснива се *Друштво српске словесности*. Знатан број ђака школује се у европским универзитетским центрима, где се и упознају са радом читаоница. У земљи се покрећу новине и часописи, књига је све више, те наука почиње да напредује.¹

У кући Глигорија Возаревића, фебруара 1832. године, основано је прво читалиште у Србији, и нема прецизног податка до када је радило. Најугледнији и најшколованији грађани на челу са секретаром вароши београдске чинили су Одбор за оснивање читалишта које је формирано крајем 1845. године. На молбу овог Одбора, 24. фебруара 1846, у општинској згради² свечано је отворено *Србско читалиште* у Београду, а његова правила одобрили су Министарство просвете и Министарство унутрашњих дела. Након тога и у Смедереву (8. марта 1846), Крагујевцу (24. августа 1846), Неготину (18. октобра 1846), Пожаревцу (1. јануара 1847) и Шапцу (24. јуна 1847). Претпоставља се да је ужичко читалиште настало међу првих шест у Србији (6. августа 1846). Зато рад „креће” управо од овог периода, базирајући се на, административно гледано, област данашњег Златиборског округа.

¹ Десанка Стаматовић. *Читалишта у Србији у XIX веку* (Панчево: Градска библиотека, 2011): 111–112.

² Данашња Основна школа „Краљ Петар I”.

Настанак читалишта у Златиборском округу у 19. веку

Због постојања поузданог документа, о коме ће касније бити речи, 19. август 1856. усвојен је као датум оснивања читалишта у Ужицу. Свакако, ово читалиште најстарија је установа културе Златиборског округа и једна од најстаријих библиотека у Србији. У првој години рада имало је 63 редовна и 6 почасних чланова, а пре свега набављало је новине. Његов рад био је регулисан уставом, са 29 чланова, што је обезбеђивало ефикасан рад.³

У Друштво српске словесности рађа се патриотска идеја да се у Србији изгради читава мрежа читалишта, преко којих би се подстакло умни развој народа. Тадашњи министар просвете и црквених дела Димитрије Матић, 28. јануара 1860. године упућује распис окружним начелствима да се оснивају читалишта по окружним и среским варошима. Његова идеја преточена у апел звучала је овако: „Читалишта потпомажу књижевност, распростиру образовање и развитак у народу и многе друге ползне приносе и појединима и општини...”⁴ На његов апел одговорило је само седам читалишта. Распис је поновљен 7. децембра 1868. године, са потпунијим упутствима: „да се народу нађу добре књиге за читање и како да се удесе прилике, да се што већи број може користити књигом и читањем”. Конкретне препоруке гласиле су овако. Потребно је да се:

„1. Заводе читаонице, где год је могуће, а то би било могуће где има школа,

2. У свакој школи већ има ормар за чување књига и записака. Он може послужити да се сместе књиге и листови, које би општине набавиле ради читања у читаоници својој,

³ Раде Вучићевић. *Библиотекарство западне Србије: (од 1835–2000. године)* (Ужице: Народна библиотека, 2013): 11, 65.

⁴ Радован Зарић, *Народна библиотека Пожега: Сто двадесет пет година* (Пожега: Народна библиотека Пожега, 1995): 25–26.

3. Зграда за скупљање не мора бити богзна како пространа и богато намештена: астал и неколико столица доста је да буде намештај за прво време,

4. Књиге за читање могу се препоручити понајпре оне, које имају за циљ да шире и тврде хришћански морал у народу, да снаже родољубље, да упознају с појмовима најпречима народу у животу и за живот, а тако исто и листови. Особито ваља гледати да се што више прибави знања од најближе практичне потребе.

5. Начелству се препоручује, да живо настоји и светује да се ове читаонице као веома полезне установе за ширење нужних у народу знања отварају, да им се рукопомоћ од власти указује, како би се народ, и на тај начин могао користити благом, које даје знање и дружење.

6. Начелство ће ме известити увек кад се где која читаоница отвори, а доцније од времена до времена јављаће ми за стање њихово”.⁵

Дванаест округа је одговорило министру. Из сачуваних извештаја видимо да су почетком 1869. године у Ужичком округу у пет насеља биле основане читаонице (у Ужицу, Пожеги, Ивањици, Карану, Сечој Реци).

Омладина из редова грађанства и чиновника дала је иницијативу за оснивање читаонице у Ужицу, по узору на друга места у Кнежевини Србији, са потребом да у њој читају књиге и новине и одржавају „дружељубиве и пријатне састанке”. Стојан Обрадовић (1817–1879), човек широког образовања, са највећим заслугама за културни и просветни развој у тада заосталом ужичком крају, половином 19. века службовао је у Ужицу као члан Окружног суда. Њему се приписује и оснивање првог Читалишта на Преображење 1856. године. Имало је прекид у раду 1860–1862. године, када се у часопису *Видовдан* бележи да је у његовом оквиру основано и Театрално друштво, а затим 1868. Певачка дружина и 1869. недељна школа. Правилима читалишта (пројекат устава):

⁵ Исто, 26–27.

- планирано је да се из финансијског прихода набављају књиге, периодика и неопходан инвентар (редовни чланови плаћали су годишњу чланарину од једног дуката, док су почасни давали новчане прилоге);

- утврђена је дужност библиотекара – да уредно води инвентар књига и осталих поклона и издаје књиге и дневну штампу, која се могла износити из читалишта тек након приспелог другог и трећег броја;

- прописано је да сваки члан има једнака права (тј. право „отменог странца, био он грађанин, свештеник или чиновник, у Читалиште довести, стање и устројство показати и дружеству представити га”);

- члановима је дозвољено да воде дискусије, али се могући нереди изричито забрањују.

Правила Ужичког читалишта добила су сагласност (након увођења измена по примедбама везаним за формулацију појединих чланова) Министарства просвете и црквених послова 19. новембра 1857. године. Након мање од месец дана Министарства унутрашњих послова послало је одобрење за примену.

Смештено у кући председника Окружног суда и трговца Милана Каљевића, Читалиште је имало добар простор за рад. Из писама управе Ужичког читалишта мецени Максиму Евгенијевићу, као и реферата управе на Годишњој скупштини 29. септембра 1857. године, сазнајемо да је Читалиште успешно радило као просветна институција, захваљујући донацијама добротвора.⁶

Мрежа ових просветно-културних установа почиње ширење. У Ужицу је 1862. године поново основана читаоница, након многих прекида у раду после првог формирања 1856, а у Ивањици 1868. године. Поред читаонице, у Ивањици је постојала и књижница са фондом од 68 књига.

Читаонице се издржавају од чланарине (просек у округу 5 динара и 10 пара) и поклона мецена. Статистика из 1874. године говори да је од

⁶ Стеван Игњић. „Ужичко читалиште 1856–1941”. У *Народна библиотека Ужице: 1856–2006: 150 година постојања*. Гл. ур. Иван Ршумовић (Ужице: Народна библиотека, 2006): 15–19.

7.892 становника Округа 2.300 било писмено, а просек каже да су од 100 писмених 7,17% становника чланови читаонице, што је бољи проценат од других округа.⁷

У периоду намесничког режима у Србији 1868–1872. године долази до ширења либералних идеја које прихватају омладина и образовани људи критикујући лични и бирократски режим Обреновића, тражећи демократске слободе и учешће у државној управи. Опет, на иницијативу омладине у Ужицу, 11. јануара 1868, након угашеног читалишта, почела је да ради новооснована читаоница у кући кафеције Дрндара. Наредне године, имала је фонд од 268 књига, примала је чак 14 листова и бројила 132 члана.

Даљи рад читаонице обележавају идеолошке разлике између конзервативних грађана и либералних тежњи Уједињене омладине српске, односно мешања појединих њених чланова у политику. Трвења су довела до тога да група професора и омладинаца Гимназије тежи оснивању Омладинске задруге, с циљем ширења просвете и културе у складу са програмом Уједињене омладине српске. Окружни начелник Станоје Симић био је свестан да би нова омладинска организација довела до урушавања рада Читаонице, те надлежно Министарство није одобрило правила ове задруге 1870. године. Исте године у новоизабраном руководству управе читаонице није било ниједног либерала, те опада интересовање грађана за читаоницу. Након три године, уз ново руководство она оживљава. У Карану је од 1869, поред школе и Беле цркве, залагањем кмета и свештеника, основана и читаоница.

Средином друге половине 19. века у јеку је „читалишна” кампања. Многа уређенија читалишта ангажована су на просвећивању народа путем књиге на народном језику. Уобичајене образовне активности биле су вечерње школе и курсеви за описмењавање. Тако нешто било је неопходно у земљи у којој је 80% становништва било апсолутно неписмено. Духовна заосталост и неписменост, у складу са политичким прили-

⁷ Исто, 23.

кама, основни су аргументи за споро, седамдесетогодишње оснивање ових културних установа.

Преношењем административне и судске власти у Бајину Башту из Рогачице, 1858. године почиње њено формирање као варошице, а самим тим и њен привредно-економски и друштвени развој. Рогачица своју библиотеку добија 1874. године. Бајинобаштанска читаоница оснива се 15. октобра исте године. Осим пет листова (*Видовдан, Враголан, Будућност, Глас јавности и Исток*) на које је била претплаћена, имала је само две књиге у свом фонду, а њене услуге користило је 29 чланова. Од средине друге половине наредне године више се не помиње. Имала је искључиво социјалну улогу. Несумњиво је да су политичка дешавања утицала на њено гашење.

Тринаест година после Ужица, Пожега је добила своју Читаоницу, тачније 1. јануара 1869. године. То је била замена за некадашње читалиште.⁸ Пожешку библиотеку основали су добровољно удружени грађани желећи да у овој установи обезбеде услове за културно, политичко и национално уздизање. Основана је без материјалне потпоре државе, добровољним прилозима, чланским улозима и поклонима. Будући да су се у Читаоници водиле и расправе на актуелна питања из свакодневног живота, како је то бивало у Србији, пожешка читаоница претварала се у својеврстан демократски парламент. Све друштвене и економске ситуације у Пожеги одражавале су се и на рад Читаонице. Више пута је гашена и поново почињала са радом, а последњи пут основана је 1878. године.

Атмосфера пред рат, као и догађања у време Српско-турског рата 1876–1878. године, одразиће се на друштвено-економске прилике у Србији, а свакако ће оставити трага на просвету и културу, самим тим и на читалишта. Неке читаонице су престале са радом, неке изгубиле књиге и инвентар, а многе су уништене. „Неуредност управе” и недостатак простора 1878. године довели су готово до гашења пожешке читаонице. Године 1880. радила је са 25 чланова из места и околних села који су плаћали полугодишњу чланарину (улог) од 2 динара. Прву половину те

⁸ У архивској грађи, почев од 1866. године помињу се само читаонице.

године набављани су листови: *Видело*, *Исток*, *Српске новине*, *Хришћански весник* и *Застава*, а у другој половини године сасвим се угасила.

Те 1880. године извршена је реорганизација Министарства просвете, формиран Главни просветни савет и покренут *Просветни преглед*. Тадашњи министар просвете Стојан Новаковић⁹ тражи податке о читалиштима. Те године у Србији ради 31 читалиште. *Закон о народним библиотекама* 1881. године доказује интересовање Министарства просвете и црквених послова за рад читаоница и библиотека у унутрашњости, што се види из захтева да све библиотеке шаљу извештаје о свом раду. Извештај Читалишта у Ужицу евидентира: 76 чланова, добро финансијско стање претходне године, скроман књижни фонд у односу на стварне потребе, набавку релативно великог броја периодичних публикација (за тадашње прилике), изненађујуће велики број географских карата у инвентару, али изостаје оцена и коментар о раду. Одатле сазнајемо да поред ужичке читаонице у Округу раде и појешка у којој је 25 чланова, ивањичка са 30 чланова и добрињска за коју немамо податак о чланству.

Из извештаја председника општине Пожега, упућеном окружном начелству, сазнајемо да су 1880. године пријатељи просвете на Тодорову суботу, у част 100-годишњице од рођења кнеза Милоша Т. Обреновића I, установили Читаоницу у Горњој Добрињи где је кнез и рођен. Примала је 7 српских листова: *Видело*, *Исток*, *Српска зора*, *Порота*, *Хр. весник*, *Фрушка гора* и *Зоља* као и 4 руска: *Восток*, *Недеља*, *Газета*, *Гатуцка* и *Журнал Романов и Повсетеј*. Све публикације након коришћења поклањала је школској књижници. Као и већина читаоница тог доба, у потпуности је зависила од донација. Нереалне амбиције које су карактерисале њен почетак рада јењавале су, те је убрзо и угашена.

Читаоница у Ивањици почела је с радом 30. децембра 1868. године, а 9. априла 1874. добија свој статут. Била је претплаћена на 8 листо-

⁹ Био је управник Народне библиотеке у Београду 1869–1874. Успео је да се законом из 1870. обезбеде за Библиотеку три обавезна примерка и да се помогне развој библиотеке у унутрашњости. Његовом заслугом донет је 1881. *Закон о Народној библиотеци и Народном музеју*.

ва. Ужичко окружно начелство је 1881. године поднело извештај Министарству просвете и црквених дела да је број чланова у овој читаоници опао у поређењу са 1874. годином, да је број књига у њој незнатно повећан, а финансијско стање поражавајуће.¹⁰

У то време политички живот у Србији постаје динамичан због оснивања политичких партија, које показују интерес за просветни и културни развој. Радикали у Ужицу успевају да заузму већину одборничких места у општини, истовремено и управу читаонице. Драгиша Лапчевић, уредник локалног листа *Златибор*, Читалиште у Ужицу описује као „неки клуб слободоумних људи”, који им служи „за састанке, за разговор, за претресање многих научних и социјалних и политичких проблема”.¹¹ Убрзо, 1883. полиција почиње да прогони радикале. На предлог Напредњачке партије повећан је члански улог у Читалишту, те су врата сиромашнијима била затворена. Доласком радикала на власт 1891. године, окружна радикална скупштина са ужичком општином преузима бригу на плану народног просвећивања. Новоизабрана управа Читалишта мења правила рада у циљу доступности и сиромашнијима. Читалиште бива отворено за све класе.

На иницијативу социјалиста, исте године основана је ђачка организација *Напредак* у Ужичкој гимназији, при којој раде књижница и читаоница. Занимљив податак је да је Народна књижница и читаоница, са својим скромним фондом, радила само недељом од 9 до 12 часова, док је Гимназијска књижница имала богатији књижни фонд и радила свакодневно. Рад Народне књижнице и читаонице у Ужицу у потпуности се угасио 1894. године.

Као и друге крајеве у Србији, 1880-их година и Бајину Башту карактерише „страначка грозница”. Захваљујући свом политичком програму прихватљивом за најшире народне масе, радикали су постали во-

¹⁰ Раде Вучићевић. *Библиотекарство западне Србије: (од 1835–2000. године)*(Ужице: Народна библиотека, 2013): 82–84.

¹¹ Стеван Игњић. „Ужичко читалиште 1856–1941”. У *Народна библиотека Ужице: 1856–2006: 150 година постојања*. Гл. ур. Иван Ршумовић (Ужице: Народна библиотека, 2006): 26.

дећа странка и у овој варошици. Подстакнути Ивањским атентатом 1899. године, краљ Милан Обреновић, са сином Александром и присталицама круне, успева радикале да „приклони” режиму.

Из наведеног видимо да су и у овом периоду у Србији, па и у нашем Округу, читалишта оснивана на иницијативу појединаца или група, учитеља, свештеника и чиновника. Финансирана су од малих чланских улога, који нису били довољни за квалитетнију и обимнију набавку књига и периодике. Књижни фонд формиран је од поклона и случајном куповином, корисницима углавном некористан и неинтересантан. Општине су углавном обезбеђивале простор за њих и ништа више. Јован Скерлић тада пише чланак *О Народним књижницама*:

У народу није довољно развијена свест о значају и користи читања, не осећа се тежња за усавршавањем, без којег нема правог напретка... Народне књижнице и читаонице треба да се установе нарочитим државним законом, као што је то већ учињено у земљама где има много више свести и приватне иницијативе.¹²

У последње две деценије 19. века све су ређи извештаји о раду читаоница, али се интензивира оснивање школских библиотека.

Златиборски округ	Народне књижнице и читаонице у 19. веку
Ужице	Читалиште основано 1856, имало многе прекиде у раду Читаоница основана 1862. Читаоница основана 1868/1869, угашена 1894.
	Књижница и читаоница „Напредак” основана 1891.
Каран	Читаоница основана 1869.
Ивањица	Читаоница основана 1868.

¹² Слободан Јовановић, „Један непознат Скерлићев текст о народним читаоницама и књижницама”, *Годишњак НБС* (1978): 185, цитирано у: Слободан Радовић. *Ариљска библиотека* (Пожега: Жиравац, 2002): 37.

Пожега	Читаоница основана 1869, више пута гашена и обнављана, последњи пут основана 1878, а сасвим се угасила 1880.
Горња Добриња	Читаоница основана 1880.
Бајина Башта	Читалиште основана 1874
Рогачица	Читаоница основана 1874.
Прибој	Читалиште основано 1898, од 1900. део КД „С. Сава”
Ариље	Читаоница основана 1895.

Табела 1. Оснивање народних књижница и читаоница у Златиборском округу у 19. веку

Настанак радничких читаоница

Велики револуционарни покрети 19. века у Европи, Револуције 1848–1849. и Париска комуна 1871, нису могли проћи без одјека и у нашим земљама. Последње деценије 19. века почела су се стварати радничка друштва и социјалистички покрет у југословенским земљама.¹³ Оснивачи радничког покрета, Димитрије Туцовић и Радован Драговић, посебну пажњу поклањају образовно-идејном уздизању радника, те се залажу за оснивање радничких читаоница. Суштински, улога читаоница и књижница, као и основни циљ Радничког друштва, био је да утиче на умни, морални и материјални развој својих чланова. Правилник радничке читаонице прописивао је:

- дужности и права чланова (месечна чланарина, долазак на састанке, предавања скупштине, часове, као и придобијање нових чланова, унапређење друштва, куповина поклона),
- рад управног и надзорног одбора (води рачуна о материјалном и моралном стању читаоница) и

¹³ Јован Марјановић. *Настанак и развитак радничког покрета у југословенским земљама до првог светског рата* (Београд: Рад, 1958): 10.

- рад скупштине (бавила се свим питањима која потекну било од управе или од чланова).¹⁴

Писменост сељака у унутрашњости Србије сводила се на потписивање свог имена, срицање пореске књижице и војничке буквице. Радничка, тј. више просветна удружења старала су се о умном образовању, али су садржала и агитационе активности против владе. Могло би се рећи да је Светозар Марковић најреалније сагледавао стање у српској култури јер је први уочио и јавно критиковао духовну декаденцију Србије у самом заласку романтизма, који је у Европи готово ишчезао. Сматра се да су његове идеје допринеле оснивању радничке читаонице, од 1874. па надаље. Претпоставља се да им је првобитна сврха била прикупљање помоћи „у случају болести и смрти” за чланове из сиромашних радничких породица. Након смрти Светозара Марковића његови следбеници су се разишли у два правца. Бројнији правац залагао се за трансформацију читаоница у установе за хуманитарну помоћ.¹⁵ Основне и најзначајније идеје С. Марковића о успостављању праведнијег друштва на нашем простору и имплементирање те замисли делом кроз радничке читаонице, нажалост, пропале су због полуписмених и неписмених радника – чланова, који уз тежак материјални положај нису били у стању да спознају сврху читаоница – друштава.¹⁶ Ратови са Турском 1876/78. и Бугарском 1885. године Србију су довели до потпуног слома и, такође, знатно допринели престанку рада читаоница, нарочито у Подрињу.¹⁷

Као што је поменуто, у последњој деценији 19. века радничка удружења оснивају своје еснафске читаонице и књижнице. Оне постају део политичке борбе тих удружења. У овим читаоницама организовала су се разна предавања, забаве, дружења... Крајем 19. века Радничко друштво је у Ариљу основало радничку књижницу и читаоницу по узору

¹⁴ Радован Зарић. *Народна библиотека Пожега: Сто двадесет пет година* (Пожега: Народна библиотека Пожега, 1995): 54–57.

¹⁵ За време Марковићевог боравка у Швајцарској, на Западу је било професионалних организација, односно установа за узајамну, хуманитарну помоћ.

¹⁶ У неким нашим крајевима радничке читаонице називали су друштва.

¹⁷ Више о томе у Добривоје Мрдаковић. *Сто тридесет година читаонице и библиотеке у Бајиној Башти: 1974–2004* (Бајина Башта: Библиотека „Милош Требињац”, 2004): 27.

на сличне у другим местима. Иницијатори оснивања били су из занатлијско-радничких редова. Ово је била велика и значајна вест за малу варош. Иако није била дугог века, ипак је означавала схватање новог раздобља.¹⁸

У Прибоју читалиште је основано 1898. године, а од 1900. саставни је део активности Културног друштва „Свети Сава”. Ова српска просветна установа није била самостално организована, јер је питање образовања и просвете у османској Турској било неодвојиво од религијске припадности. Радила је у ширем оквиру локалне црквено-школске општине.

Након атентата на краља Милана уведено је ванредно стање у Србији. Реакциона влада Владана Ђорђевића забранила је радничка друштва 1899. године, а самим тим престао је и рад њихових читаоница.

Почетак 20. века

У првој деценији 20. века долази до интензивнијег рада на унапређењу библиотекарства у Србији. Мајским превратом, 1903. године, књига поново бива популарисана, и оснивају се радничке читаонице. У то време социјалистички покрет у Србији имао је развијену издавачку делатност. Социјалистичка књижара из Београда снабдевала је радничке читаонице агитационом литературом. Осим наведене грађе, књижни фонд радничких читаоница чинила су и дела: Чернишевског, Толстоја, Горког, Золе и других светских класика, као и књиге српских писаца.

Радничка читаоница у Ужицу формирана је 6. јула 1903. године на оснивачкој скупштини, где је одлучено да ступи у Раднички савез Србије. Правилник је обавезивао чланове да уредно долазе на састанке и предавања из области културе и политике. Право бирања руководства имали су сви чланови, а могућност уласка у управу само пунолетни. При њој је основано културно-уметничко друштво са хором и секцијом. Као и раније читаонице, и ова је поред културно-просветне активности

¹⁸ Слободан Радовић. *Ариљска библиотека* (Пожега: Жиравац, 2002): 31–32.

и описмењавања радника, вршила и политичку агитацију. Тешкоће у раду радничке читаонице у Ужицу наступиле су зато што је полиција онемогућавала њене акције¹⁹ и због отворених напада послодаваца на свако организовање радника. Њене чланове, социјалисте, третирали су као велеиздајнике и рушиоце реда, што је многе раднике уплашило и довело до престанка рада. Ипак, треба истаћи да је за време рада ова читаоница допринела образовању и васпитању радника. Уз велику помоћ ужичке радничке читаонице дошло је и до поновног отварања Радничке читаонице у Пожеги (16. новембар 1903), која се углавном користила за политичко деловање. На почетку 20. века поново се оснива и Радничка читаоница у Ариљу, али се не зна до када и како је радила.

Љубомир Давидовић, министар просвете, 1904. године Расписом утиче на оснивање народних књижница при основним школама. Читаонице су подизане свуда по Србији, чак и у већим селима, а учитељи су били први библиотекари и књигоноше.²⁰ Правилима о народним књижницама, донетим те године, утврђени су главни задаци: да набављају књиге и штампу, дају их члановима на коришћење и помажу опште образовање. Нажалост, нису дуго опстајале.

Тражећи извор за прву библиотеку у Пријепољу морали смо поћи од „Гајретове” читаонице. „Гајрет” је било друштво за економско и културно подизање муслимана, основано у Сарајеву 1903. године. Имало је велики културно-просветни значај.²¹ Пододбор „Гајрета” у Пријепољу основан је 27. маја 1921. године, где је била смештена „Гајретова”

¹⁹ Једна од најзначајнијих акција радничке читаонице је организовање протестног збора у Ужицу, поводом сукоба радника и војске у Крагујевцу. Тог 18. јула 1904. године, пред окупљеним члановима Читаонице и осталим грађанима, говорио је Димитрије Туцовић.

²⁰ Слободан Радовић. „Развојни пут школских библиотека у ужичком крају”, *Ужички зборник*, бр. 11 (1982): 493–503.

²¹ Издржавало се од чланарине, поклона, улазница за забаве и друге програме, добровољних прилога и завештања. Имало је фонд за помоћ сиромашнима, приређивало је разне забаве, курсеве, предавања... Издавали су лист *Гајрет*, који је излазио два пута месечно, ћирилицом и латиницом, од 1907. до 1941. Лист је доносио књижевне текстове, родољубиве и социјалне песме, позоришне комаде, чланке о прошлости муслимана, књизи, васпитању и образовању деце и жена.

читаоница која је била један од најважнијих циљева Друштва. Како је недостајало простора за предавања, забаве и остала окупљања, дошло се на идеју да се разни клубови и грађанске читаонице-кираетхане²² претворе у „Гајретове” читаонице, и тако оживи њихов рад.

Постоје наговештаји да је пре 1904. године постојала књижница или читаоница у Пријепољу, али су нам извори непоуздани. Најпотпуније сведочанство о културном животу у Пријепољу и књижници, при друштву „Свети Сава”, даје нам Димитрије Дико Зиндовић. *Један листић из културне историје Пријепоља*, његово је сећање написано поводом тридесетогодишњице Српског православног црквено-певачког друштва „Свети Сава”. Између осталог, наводи да је ово друштво у Пријепољу учинило много на просвећивању својих чланова и околине. Основано је 1904. године с једном од главних идеја да своје чланове друштвено-интелектуално образује. У том циљу оснива се друштвена књижница. Најпре су књиге добијане на поклон од појединих чланова, а затим је набављена целокупна библиотека Браће Јовановића из Панчева и неколико кола Српске књижевне задруге и Матице српске. Чланови су књиге добијали бесплатно, а они који нису били чланови морали су да плате пет крајцара месечно. Постојала је велика жеља за читањем и било је доста прочитаних књига. Закључујемо да су књижнице и читаонице у овом периоду засниване на таласу политичких и социјалних идеја, а у милешевском крају више на родољубљу и просветним потребама.

Правила о оснивању прве златиборске књижнице и читаонице усвојена су на Скупштини управе одржане 14. марта 1904. године у Чајетини. Прописано је да читаоница носи име „Златиборска читаоница”, да има свој печат са истим називом и да је њено седиште у Чајетини. Циљ оснивања ове читаонице био је да набавком књига, новина и других списа (књижевних, политичких и економских) унесе шира знања међу Златиборце. Предвиђено је и на који начин ће се остварити ти циљеви: улозима чланова, добротвора, као и приређивањем забава у ко-

²² О њима сазнајемо више из прилога Хазима Муфтића у часопису *Гајрет*, бр. 11 (1910): 176–178.

рист читаоничке касе. Чланови су могли бити сви српски грађани који су имали грађанска права, али и странци. Били су дужни да бране част и углед читаонице. Чланови би у случају болести добијали лекарски надзор и помоћ у виду старања, уколико то није подразумевало велике финансијске издатке. Нема података до када је радила прва златиборска библиотека, али с обзиром на друштвене, економске и политичке прилике тога доба, сигурно је имала много проблема.

Са променом династија 1903. године радикали поново доминирају над осталим странкама и у Бајиној Башти. Читаоница се оснива по другом пут 1905. године, логично, као Радничка читаоница. Имала је социјално-политички, делом синдикални статус, а мање карактер културне установе, за разлику од прве из 1874. која је имала углавном хуманитарну улогу. Основни циљ ове читаонице био је помагање члановима (редовним, помажућим, као и симпатизерима и сарадницима) на подизању „нивоа класне свести радништва” и прикупљању материјалне помоћи за своје чланство.²³ Водила је рачуна о својим члановима, организовала предавања за њих, решавала разне проблеме, старала се о њиховом економском положају, одржавала курсеве политичког садржаја, али и забаве.

И поред потешкоћа и кризе Читаонице 1906/1907. године, већ наредне године страсти су се стишале и све је дошло на своје место. Јосиф Требињац успешно је контролисао рад читаонице и приближио је идејама Српске социјалдемократске партије.²⁴ Из Читаонице су се обављале многе активности, акције, као и координација у пружању помоћи сиромашним и оболелим радницима. Са овог места потекле су многе значајне идеје за напредак Бајине Баште. Мада је Читаоница требало да буде културно-просветна установа која ради на описмењавању народа, може се рећи да је била више информативни центар. Уз то је имала из-

²³ Добривоје Мрдаковић, *Сто тридесет година читаонице и библиотеке у Бајиној Башти: 1974–2004* (Бајина Башта: Библиотека „Милош Требињац”, 2004): 47.

²⁴ Након ангажовања социјалдемократа и студента филозофије Милоша Требињца и њиховог иступања на политичку сцену Србије дошло се до оснивања прве синдикалне подружнице (опанчарских радника) 1910. године, а затим и оснивање огранка Социјалдемократске партије у Бајиној Башти 1911. године.

весну политичку димензију. У њој су се рађале динамичне иницијативе. Из једне од њих, 24. јула 1911. године, произишао је велики народни збор,²⁵ упркос противљењу власти. Читаоница, која је трајала између 1905. и 1912. године, гаси се по други пут.

Прибојско Читалиште је 1904. године премештено у објекат у црквеном власништву и постаје центар друштвеног живота. По ослобођењу Прибоја, новембра 1912. године, Читалиште постаје „Парохијска читаоница”.

Ужице као административни, културни и економски центар шире околине (Ариљски, Златиборски, Пожешки, Рачански и Ужички срез), у то време заостаје у привредном и културно-просветном развоју у односу на остала места у Србији. Током Првог светског рата књижни фонд је уништен, просторије су биле затворене, те је Окружна књижница и читаоница у Ужицу престала са радом.

Међу образованим људима постојала је оправдана идеја да се на друштвено-економске и културно-просветне прилике мора деловати како би се унапредиле. Одбор Културне лиге у Ужицу, 9. новембра 1910. године, у гимназијској згради оснива Окружну књижницу и читаоницу, чији задатак је био да јавним предавањима и читањем шири образованост и упознаје грађане са приликама у српским и словенским земљама. Управни одбор Књижнице, као и народни посланик прота Милан Ђурић, обратили су се Министарству просвете с молбом да се одреди извесна државна помоћ како би се Читаоница могла успешно развијати и испунити циљ распрострањања знања. Није познато да ли је помоћ добијена, као ни то како је библиотека радила, колико књига и корисника је имала. Није постојао ниједан извештај Министарству просвете након обнављања њеног рада 1910. године. Претпоставља се да није имала

²⁵ Имао је за циљ да спречи покушај Народне скупштине да повуче *Закон о радњама*, донет 1910. године, из даље употребе. Њиме су радницима били загарантовани повећање надница, право на недељни одмор, увођење десеточасовног радног времена итд. У збору је присуствовало око 500 радника и сељака из околних села. Истакао се Милош Требињац, студент филозофије, чији говор су поздравили присутни. Његово име данас носи градска библиотека у Бајиној Башти.

статус државне установе. Социјални став чланова њеног Управног одбора био је такав да су Окружну књижницу и читаоницу осим чиновника, професора и трговаца, прихватили и радници.

Подстицајем Културне лиге Ужица, основане су библиотеке у: Пожеги, Жежевици, Субјелу, Годечеву, Крвавцима и Бајиној Башти, нешто касније и у Ариљу. Током Првог светског рата књижни фонд Окружне књижнице и читаонице у Ужицу уништен је, те је престала с радом.

Траг сјеничког читалишта у архивској грађи и историографској литератури води нас до Стевана Антонијевића, управитеља српске школе у Сјеници, чијим ангажовањем је 1910. године основана Читаоница. Српска држава је пружала подршку културно-просветним организацијама организацијама у Старој Србији под турском влашћу. Сјеничку библиотеку помогла је новчано и у књигама. О њеном деловању недостају подаци све до Другог светског рата.

Златиборски округ	Књижнице и читаонице почетком 20. века
Ужице	Радничка читаоница основана 6. јул 1903.
	Окружна књижница и читаоница основана 1910.
Пожега	Радничка читаоница основана 16. новембар 1903.
Бајина Башта	Радничка читаоница основана 1905.
Прибој	Парохијска читаоница основана 1912.
Ариље	нема прецизан податак
Пријепоље	Књижница Српског црквено-певачког друштва „Свети Сава” основана 1904.
Чајетина	Златиборска читаоница основана 1904.
Сјеница	Читаоница основана 1910.

Табела 2. Оснивање књижница и читаоница у Златиборском округу почетком 20. века

Период између два светска рата

Између два светска рата народне књижнице и читаонице осниване су више захваљујући појединцима него држави. Полако се подизала свест о значају књиге и библиотеке за један од најзаосталијих крајева у тадашњој Југославији. Након ратова 1912–1918. године,²⁶ уз економску обнову опустошене земље, настале су повољније прилике за развој писмености, културе и самог библиотекарства. Ентузијазам младих доводи до препорода у сваком, па и културно-просветном сегменту. Оснивају се тзв. соколска и друга друштва, која почев од 1920. године, уз низ активности покрећу и обнову или оснивање књижница са читаоницама. У Бајиној Башти читаоница је по трећи пут обновљена 18. септембра 1920. године. Напокон је имала обележја културне установе с просветном мисијом, првенствено намењена младима. Добила је назив библиотека, иако је у годинама између два светска рата више имала улогу читаонице, у правом смислу те речи. Нема прецизних података где је била смештена, нити када је тачно добила назив „Хаџи Мелентије”. Из сведочења старих Бајинобаштана, овај назив по први пут се појављује 1930/31. године. У оквиру библиотеке радиле су музичка, драмска и фолклорна секција. Број чланова, књижни фонд и материјално стање уопште, били су прескромни. Из извештаја о стању библиотека у Ужичком округу, упућеном Министарству просвете у Београду 14. јула 1930. године, сазнајемо и то да је у целом Рачанском срезу радила само градска библиотека у Бајиној Башти. Јасно је да је оскудица у новчаним средствима била примарни разлог престанка рада осталих читаоница-библиотека, у овом срезу. Нажалост, почетни полет и занос младих трајао је само 2–3 године, те је ова библиотека таворила све до почетка Другог светског рата, а за његово време ни градска библиотека, ни библиотеке при школама нису радиле. Немачка команда из Ваљева наредила је да се заплене и униште све књиге сумњиве садржине, које се затекну у тим објектима, што је учињено по хитном поступку. У том злочину

²⁶ Балкански ратови 1912–1913. и Први светски рат 1914–1918.

страдали су и класици – дела која су била ван сваке прокомунистичке или пронационалистичке идеологије.²⁷

Грађанска читаоница „Напредак” у Пријепољу била је најбоља библиотека у Санцаку и трајала је од рата до рата, за разлику од других, које су имале периоде рада и замирања. Из монографије *Век библиотеке у Пријепољу 1904–2004*. сазнајемо да су се у периоду између два светска рата књижнице и читаонице овог краја, разликовале од осталих кафана и механа по посетиоцима, и по томе што се у њима није служио алкохол, већ чај, кафа и салеп. Месни одбор у Пријепољу упутио је молбу разним књижарама да се овој књижници поклони изванредан број књига, и у томе је донекле и успео. Књижница је изгорела у лето 1941. као и књиге у њој, али је нешто књига и разнето.

Ипак, у овом међуратном периоду најважнија књижница у Пријепољу била је Гимназијска библиотека. Гимназија је почела са радом 3. марта 1914. године, а отворена је Указом краља Петра Првог од 20. новембра 1913. године. Књижница је имала управу коју су чинили наставници и ученици. Професор који је водио књижницу – Милосав Пушоњић, ангажовао је одличне ученике да издају књиге и уређују књижницу.

За време Првог светског рат укупан фонд „Парохијске читаонице” у Прибоју уништио је аустроугарски окупатор. По ослобођењу она ипак наставља свој рад, али под окриљем прибојске цркве. Између два светска рата у Прибоју делује и огранак „Гајрета”, како смо већ навели муслиманског просветно-културног друштва, које је имало читаоницу о којој немамо ближе информације.²⁸

Обнова рада књижнице у Ужицу поклапа се са победом радничке класе на општинским изборима 1920. године. Из непотпуних сећања савременика, имала је своје просторије, фонд од 1800 књига, примала актуелну периодику. Ускоро буржоазија започиње обрачун с радничким и ре-

²⁷ Добривоје Мрдаковић. *Сто тридесет година читаонице и библиотеке у Бајиној Башти: 1974–2004* (Бајина Башта: Библиотека „Милош Требињац”, 2004): 67.

²⁸ Раде Вучићевић. *Библиотекарство западне Србије: (од 1835–2000. године)* (Ужице: Народна библиотека, 2013): 166–167.

волуционарним покретом, те издаје *Закон о заштити државе* 1921. године, што доводи до ликвидације ужичке комунистичке општине и престанка рада књижнице.

Одељење за народно просвећивање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца било је доста активно на пољу ширења писмености. Указима, препорукама и саветима нарочито се залагало за оснивање народних књижница и читаоница, у градским и у сеоским срединама. Њихова делатност била је организовање различитих курсева, посела и културних дешавања, с циљем да се потреба за књигом, читањем и просвећивањем измести из школских оквира и постане свакодневица што већег броја становника.²⁹ У *Алманаху Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* 1922. године, на страни 73, у рубрици *Културне и просветне институције*, наводи се да „у Србији постоје само три библиотеке, у Београду, Нишу и Крагујевцу”.³⁰ Ово Одељење је, због наведеног стања, 1924. године штампало *Правила о народним књижницама и читаоницама*, по којима ће народне књижнице и читаонице по оснивању радити набавку књига, часописа и новина, а све то по препоруци и одобрењу Одељења за народно просвећивање при Министарству просвете, и давати их својим члановима на читање код куће. Осим тога, правила су налагала и организовање алфаветских течајева за неписмене, организовање посела у зимском периоду, приређивање домаћичких курсева за жене, одржавање предавања из чувања народног здравља и културног напретка, чак и подизање властитих домова. Из наведеног се види да је држава поново усмерила пажњу на ширење просвете и културе путем библиотека.

У Ужицу је, најпре издвајањем Педагошког одељења при Гимназији 1919, затим оснивањем Државне мешовите учитељске школе (1925), формирана и школска библиотека у новој школи.

²⁹ Јасминка Ђурић. „Оснивање сеоских народних књижница и читаоница појешког краја у периоду између два светска рата”. *Појешки годишњак: часопис за историографију, културу и уметност* 10, бр. 1 (2001): 105–120.

³⁰ Радован Зарић. *Народна библиотека Пожега: Сто двадесет пет година* (Пожега: Народна библиотека Пожега, 1995): 61.

Нововарошка читаоница настала је 1922. године као део Културно-уметничког друштва „Ђура Јакшић”, и то у време када је овај крај био ослобођен од вишевековне турске и кратке аустроугарске окупације. Након завођења Шестојануарске диктатуре 1929. године укинута је. Као Грађанска читаоница и књижница обновљено је неколико година касније, да би након слома Краљевине Југославије поново престала с радом.³¹

Такође, при културно-просветним друштвима почеле су се отварасти школске књижнице и народне читаонице. Априла 1925. настала је Грађанска читаоница „Напредак” обједињавањем „Пријепољске читаонице”, Пријепољског омладинског друштва „Подмладак” и пријепољског омладинског друштва „Слога”. Била је отворена за све грађане. Ова читаоница се до тридесетих година налазила у парохијској згради, која је уступљена Хипотекарној банци, па је премештена у малу црквену кућу. Описују је као скромно намештену, али уредну. Као зграда у којој је била читаоница помиње се и црквена кафана преко пута цркве, а о раду читаонице сазнајемо из молбе учитеља Ђорђа Андоновића, председника Управног одбора Пријепољске читаонице, коју је 29. августа 1925. године упутио поменутом Одељењу Министарства просвете. Неписменост је владала, што недостатком књига, што сиромаштвом, а професор из Берана, Батрић Марјановић, указује на њу и на значај књиге, учача паланачку учмалост и испразан живот, као и оптерећеност прошлости: „Могло би се рећи да је књига скупа и да се тешко до ње долази. То је сурова истина, али, када би неко загледао колико се попије у нашим паланкама, а колико прокоцка, морао би доћи до закључка да ће и најскупљу књигу купити лако, као од шале”. Нешто касније, у једном чланку под називом „Једна препорука” наилазимо на податке о пријепољским читаоницама где, између осталог, пише да Грађанска читаоница има добро уређену читаоницу и богату јавну библиотеку, али да и међу најшколованијима нема жеље за читањем.³²

³¹ Раде Вучићевић. *Библиотекарство западне Србије: (од 1835–2000. године)* (Ужице: Народна библиотека, 2013): 112–113.

³² Вујица Бојовић. *Век библиотеке у Пријепољу: 1904–2004* (Пријепоље: Матична библиотека „Вук Караџић, 20005): 45–46.

Завођењем апсолутистичког режима краља Александра (1929) занемарен је рад на народном просвећивању, што доводи до културног осиромашења. Група ужичких студената, уз подршку професора и грађана, у таквим условима формира Удружење студената ужичког и рудничког краја, које оснива Народни универзитет, а убрзо потом и Народну књижницу и читаоницу. Одељење за просвету даје сагласност, 16. августа 1929. године, на предложена Правила Народне књижнице у Ужицу, а Министарство просвете Краљевине СХС посебним решењем потврђује њихов садржај. Најпре је била смештена у Кандића кафани, затим у просторијама Француског клуба – Житни трг, у кући Прљевића. Занимљиво је да су по Правилу сви грађани Ужица и околине и свако лице које се није одало „каквом пороку и неугледном животу” могли постати чланови. Ђаци и радници плаћали су чланарину 2, а остали 5 динара. У складу са Правилима, читаоница је радила на популарисању књиге и читања, пружала помоћ књижницама у варошицама Округа ужичког и сеоским књижницама (вршиле су размену књига, часописа и новина).³³

У периоду између два рата у сеоским насељима осниване су народне књижнице и читаонице које су обављале функције и школских библиотека, тј. школске библиотеке у селима биле су истовремено и народне библиотеке, једине библиотеке у тим насељима. Решењем Министарства просвете у Срезу ужичком, основане су народне књижнице и читаонице у школским зградама и то у: Карану, Мачкату, Равнима, Рибашевини и Севојну. Све ове књижнице и читаонице имале су правила рада, књиге и уписане чланове. Услови за рад сеоских читаоница били су далеко тежи него у граду. Било је мало писмених људи, углавном осиромашених, без навике читања и без услова за читање, и такве читаонице могле су опстати само захваљујући ентузијазму учитеља или помоћи школског одбора.

Култура је у наш крај пристизала споро и тешко. Бановински пут који је пролазио кроз средиште среза Дринске бановине могле су да користе само две, три општине, а тај пут је био једина веза са светом. Банска управа је годишњим буџетом предвиђала посебан фонд за помагање

³³ Стеван Игњић. „Ужичко читалиште 1856–1941”. У *Народна библиотека Ужице: 1856–2006: 150 година постојања*. Гл. ур. Иван Ршумовић (Ужице: Народна библиотека, 2006): 35–37.

народних књижница – у књигама и новцу, а документа доказују да су се у књижнице и читаонице достављале књиге као поклон купљен банским новцем.

Статистички подаци Дринске бановине и извештај школског надзорника из 1931. године, говоре да је у бившем Ужичком округу по срезовима било народних књижница и читаоница основаних у:

- Ужичком (Каран 1921; Мачкат 1925; Равни и Рибашевина 1926; Ужице, Севојно и Крвавци 1929);
- Пожешком (Горобиље 1930; Здравчићи 1932; Табановићи 1921; Пожега, Д. Добриња, Жежевица, Каменица, нема податак);
- Ариљском (Ариље и Добраче 1921; Крушчица нема податак);
- Златиборском (Негбина 1922; Мокра Гора 1923; Гостиље 1924; Чајетина 1925; Сирогојно 1926; Љубиш 1928);
- Рачанском (Бајина Башта 1920).

Забележено је да је Књижница у Севојну имала 43 књиге и 25 чланова, у Рибашевини 206 књига и 30 чланова, у Равнима 90 књига и 48 чланова, у Карану 41 књига и 40 чланова и у Крравцима 105 књига и 50 чланова.

Захваљујући ангажовању културних посленика, нарочито про-светних радника, учињен је значајан помак у оснивању књижница и читаоница. Запажа се такође да књижни фонд читаоница није могао да задовољи потребе грађана. Рецимо, 1931. године у Ужицу живи 7481 становник, а књижница располаже са 600 књига. У оквиру Народне читаонице у Ужицу радио је и Народни универзитет, који је повремено организовао предавања из области културе, науке, здравства и пољопривреде, не само у Ужицу већ и у: Бајиној Башти, Пожеги, Чајетини и Ариљу. Осим тога, читаоница помаже Клубу младих књижевника у окупљању талентованих младих писаца и приређује ликовне изложбе ликовним ствараоцима. Захваљујући наведеним активностима повећао се број чланова читаонице и књижнице. Књиге су издаване два пута седмично, средом и недељом.

У пожешком крају бележи се изузетан културни замах тридесетих година 20. века. Оснивају се народне књижнице у селима, а за њих 14 сачувана је архивска грађа:

- Табановићи – Податке о овој Књижници црпимо из две молбе Министарству просвете 1939/40, за донацију књига и финансијску по-

моћ за завршетак радова на Просветном дому. У овим молбама наводи се да Књижница постоји од 1921. године, броји 111 чланова од којих је 80 активних читача, као и то да постојећи књижни фонд не може да задовољи њихове потребе;

- Висибаба – Покушај да се оснује, маја 1939. године као Задружна књижница и читаоница при Земљорадничкој набављачкој и продавачкој задрузи грађана општине висибабачке, пропао је због извесних несугласица међу оснивачима Књижнице. У овом селу народна књижница биће основана тек после Другог светског рата;

- Глумач – По Р. Зарићу основана још 1929. године. Из школе је пренета у Задружни дом, а 1935. године имала је фонд од 600 књига;

- Годовик – Народна књижница и читаоница „Напредак” основана је 1933, а 1937. године обновила своју делатност, јер од оснивања до обнављања није имала никаквих активности. Статистички подаци показују да је 1938. године имала 141 члана и знатан приход, што значи да је добро радила, упркос превирањима у Управном и Надзорном одбору. При њој је постојала и позоришна трупа. Податак да је 1940. године из књижнице искључено 86 чланова, због неизмирења дуга за чланарину, говори да је имала значајне финансијске тешкоће у раду. Радови на изградњи Просветно-културног дома „Свети Сава”, које је покренуо Управни одбор годовичке Књижнице, прекинуо је Други светски рат;

- Гојна Гора – Народна књижница и читаоница основана у марту 1940. године у школској згради и имала 106 књига у фонду;

- Гугаљ – Постојао је покушај оснивања Пољопривредне књижнице и читаонице у овом селу децембра 1939. године, али поуздан податак о одобрењу за рад немамо;

- Здравчићи – Пољопривредна књижница и читаоница радила је од фебруара 1932. године при Земљорадничкој задрузи. Месечним улогом чланства од 1 динара набављане су књиге. Позоришна трупа „Здравчићани” била је у саставу Књижнице којој је остављала 15% свог прихода. Изјаве савременика сведоче о богатом књижном фонду (око 1000 примерака), већином из пољопривреде;

- Каленићи – Основана 1933. године у школском простору. Управитељ основне школе 1939/40. у свом извештају наводи да је да је имала 90 књига, 42 члана, 25 читалаца, 3 предавања и 2 приредбе, као и да је 30 књига добила на поклон од надлежног министарства;

- Милићево Село – Народна књижница и читаоница „Расвит” основана је у марту 1939. године када је уписано 55 чланова. Управни одбор чинили су земљорадници овог села, док је благајну водио учитељ. У њој су, као и у другим сеоским књижницама тог доба, одржаване забаве. Следеће године имала је 138 књига и часописа, а број чланова се увећао за 10;

- Прилипац – Основана 1932. године и радила до Другог светског рата;

- Роге – Ова пољопривредна књижница и читаоница радила је од 1933. године у школској згради и имала је собу за читање. За годину дана сакупила је 25 чланова, 574 књиге белетристике и пољопривредне литературе. Примала је чак 8 листова и новина (*Тежак, Пчеларски гласник, Земљорадничку задругу, Пољопривредни гласник, Пољопривредне новине, Народно коло, Хришћанску заједницу и Народни напредак*);

- Папратиште – Ова задружна књижница основана августа 1936. године, након две године рада имала је 34 члана – читаоца, 295 књига и организоване две приредбе. Занимљиво је да 1939. године ова књижница није наплаћивала чланарину корисницима (улог) јер су имали довољан број књига за читање, а град им је уништио летину, тј. сав годишњи приход;

- Сврачково – Народна књижница и читаоница „Зора” започела је рад са 15 књига децембра 1939. године, а касније фонд формирала од поклона. Налазила се при основној школи и имала је собу за читање.

- Средња Добриња – Већ смо навели када је основана, а да је у овом периоду радила сазнајемо на основу извештаја Министарства просвете из маја 1940. године у коме се јој одобрава поклон од 30 књига.

Оснивањем ових читаоница и књижница тежило се организованом деловању на пољу образовања и културе.³⁴

Анонимни писац у *Ужичком гласу*, 12. септембра 1936. године констатује да је рад Књижнице и читаонице скоро у потпуности занемарен, да нема својих просторија за рад и да је књижни фонд прескроман, што је потврђено на годишњој конференцији Народне књижнице и читаонице 4. октобра исте године. Власти су установиле везу КПЈ са Народном књижницом и читаоницом у Ужицу. Након масовних хапшења

³⁴ Ђурић, Јасминка. „Оснивање сеоских народних књижница и читаоница пожешког краја у периоду између два светска рата”. *Пожешки годишњак: часопис за историографију, културу и уметност* 10, бр. 1 (2001): 105–120.

чланова, градско поглаварство јој је забранило рад. Године 1938, при дописништву Радничке коморе у Ужицу, отворена је Радничка књижница, чији већи део фонда чине марксистичка литература и белетристика. Она је одиграла значајну улогу у културно-просветном уздизању, као и у идеолошком изграђивању чланова УРС – синдиката, и чланова КПЈ. Полиција је убрзо увидела да иза Народне књижнице стоји забрањена КПЈ, па је марксистичка литература прикривена.

Поред свих тешкоћа кроз које је пролазила, од оснивања до Другог светског рата, суочена с недостатком просторија за рад, сиромашним књижним фондом, Народна библиотека у Ужицу опстајала је и развијала се у складу са друштвено-економским и политичким условима. У ратном вихору нестали су целокупан књижни фонд, као и записници и архива Народне библиотеке. Истрајавала је у борби за афирмацију културе и ширењу просвете у, како смо помињали, релативно заосталом крају у времену о коме говоримо.³⁵

Пред Други светски рат Читаоница у Пријепољу оживела је захваљујући Бранку Радичевићу, професору Гимназије, Миши Цвијовићу, Данилу Пурићу и Ахми Шеховићу. Наиме, након што је комунистичка партија преузела контролу над њом, користивши је као покриће за илегалан рад, Читаоница је, и поред солидног фонда због незаинтересованости управе за њен рад, дотакла само дно. Стање учмалости трајало је до 1938. године, када је Бранко Радичевић дао идеју за преокрет у раду Читаонице. Од издавачких кућа као што су: „Нолит“, „Епоха“, „Српска књижевна задруга” и сл., набављен је нови фонд књига. Прикупљани су прилози у књигама, чланство се редовно плаћало и повећао се број чланова. Сакупљале су се књиге које годинама нису биле враћене... Читаоница је најзад обављала своју праву функцију – просветитељску. Бранко Радичевић постао је управник градске библиотеке и читаонице, и као такав наручивао је књиге за које се до тада није чуло – дела Максима Горког, Травена, Џека Лондона. Књиге су се читале, а о њима се, на Бранков предлог, дискутовало у групи. Тако је настала прва читалачка група, која је обухватала више ученика. У штрајку који је настао поводом Бранковог хапшења 1937. године, најактивнији су били чланови ових група, као и ученици који су се окупљали око библиотеке. Чланови појединих група, који су се окупљали ради читања, често би се скри-

³⁵ Стеван Игњић. „Ужичко читалиште 1856–1941”. У *Народна библиотека Ужице: 1856–2006: 150 година постојања*. Гл. ур. Иван Ршумовић (Ужице: Народна библиотека, 2006): 42–43.

вали да их полиција не нађе и не казни. Књиге које су доношене сеоској омладини у Дивцима сакривали су по разним местима – рернама, дрвећу, шталама, кошницама... Ово тајно читање, настало због политике и идеологије, било је супротно принципима библиотеке. Књиге које су сматране реакционарним и назадним биле би уништене.

У Великој Жупи је, у лето 1939. године, основана Подружница задружне омладине. Књиге су набављане од чланарине, прилога и помоћи из Пријепоља. Тако формирана читаоница окупљала је чланове који су у њој учили, читали штампу, држали предавања, а набавили су и радио, шах и фудбалску лопту ради разоноде. Читаоцима је руководио Љубо Потезица, а била је смештена у Досковића кући. Имала је већи број књига, које су се могле читати кући. Жандармерија је покушавала да прекине рад читаонице, а решењем министра унутрашњих дела, крајем 1940. године забрањен је рад задружних подружница и читаоница Задружног савеза Југославије. Књиге нису сачуване.

Подружница задружне омладине основана је и у Страњанима у лето 1939. године. Имала је и читаоницу. Чланови су се обично увече окупљали, најчешће недељом, читали и причали о прочитаним књигама. Библиотека је била смештена у старој и напуштеној кући Давида Мандића, 50 метара од пута, па су жандарми ретко долазили. Још током рата осниване су културне групе, које су давале приредбе и песмама пропагирале циљеве партизанске групе.³⁶

Треба поменути и то да је за време Другог светског рата, за време трајања Ужичке републике 1941. године, било покушаја организовања јавног живота, па и књижнице. Књиге су биле смештене у Малој сали Соколског дома до пада Ужичке републике. Партизани су 7. новембра 1941. тек отворену књижницу затворили, желећи да обележе годишњицу Октобарске комунистичке револуције.

Током Другог светског рата библиотечки фонд у Златиборском округу, као и у другим крајевима Србије, углавном је уништен.

³⁶ Вујица Бојовић. *Век библиотеке у Пријепољу: 1904–2004* (Пријепоље: Матична библиотека „Вук Караџић”, 2005): 77–78.

Златиборски округ	Народне књижнице и читаонице између 2 светског рата
Ужице	Народна књижница и читаоница обновљена 1920, ликвидирана 1921.
	Библиотека Државне мешовите учитељске школе основана 1925.
	Народна књижница и читаоница основана 1929.
	Радничка књижница основана 1938.
	Књижница отворена 1941. и затворена исте године
Каран	Обновљена 1921.
Мачкат	Основана 1925.
Равни, Рибашевина	Основане 1926.
Крвавци, Севојно	Основане 1929.
Пожега	Обновљена у трећој деценији 20. века
Средња Добриња	Радила 1940.
Горобиле	Основана 1930.
Здравчићи	Пољопривредна књижница и читаоница основана 1932.
Јежевица, Каменица	Радиле 1931.
Табановићи	Основана 1921.
Глумач	Основана 1929.
Годовик	Народна књижница и читаоница „Напредак“ 1933, обновљена рад 1937.
Висибаба	Покушај оснивања Задружне књижнице и читаонице 1939.
Гојна Гора	Основана 1940, угашена 1941.
Гугаљ	Покушај оснивања пољопривредне књижнице 1939.
Каленићи	Народна књижница и читаоница основана у ОШ 1933.
Милићево Село	Народна књижница и читаоница „Расвит“ основана 1939.
Прилипац	Основана 1939.
Роге	Пољопривредна књижница и читаоница у школској згради основана 1933.
Папратиште	Задружна књижница основана 1936, затворена 1941.
Сврачково	Народна књижница и читаоница „Зора“ основана при ОШ 1939.

Бајина Башта	Библиотека „Хаџи Мелентије“ основана 1920.
Прибој	Након 1. св. рата наставља рад под окриљем прибојске цркве
Ариље	Народна књижница и читаоница основана 1921.
Добраче	Основана 1921.
Крушчица	Не зна се када је основана, радила 1931.
Пријепоље	Гајретова читаоница основана 1921.
	Грађанска читаоница „Напредак“ радила од 1. до 2. св. рата
	Гимназијска књижница основана 1914.
Велика Жупа	Подружница задружне омладине основана 1939–1940.
Страњани	Подружница задружне омладине основана 1939.
Чајетина	Обновљена 1925.
Негбина	Основана 1922.
Мокра Гора	Основана 1923.
Гостиље	Основана 1924.
Сирогојно	Основана 1926.
Љубиш	Основана 1928.
Нова Варош	Читаоница основана 1922, затворена 1929.
	Градска читаоница и књижница обновљена неколико година касније, радила до слома Краљевине Југославије

Табела 3. Народне књижнице и читаонице у Златиборском округу између два светска рата

Закључак

Настала у сложеним политичким, економским и културним приликама земље, читалишта су одиграла значајну улогу и помогла њен културни препород. Радећи упоредо на просвећивању народа и очувању народног језика и културне баштине, допринела су развијању националне свести на основама нашег аутентичног националног идентитета.

Оснивање читалишта (читаоница) у данашњем Златиборском округу у 19. веку карактерише приватна иницијатива добровољно оку-

пљених образованих грађана, чији је циљ био оснивање читалишта ради заједничке набавке, читања новина, међусобног дружења и размене идеја. Као институције у којима се негује народни језик, њихов просветитељски значај у том периоду је неоспоран. У тадашњих 9 основаних библиотека у округу, уобичајене образовне активности биле су вечерње школе и курсеви за описмењавање. Библиотекарство Златиборског округа тада, а и касније, не заостаје за осталим крајевима Србије.

Крајем 19. века ове установе морале су се прилагодити новим социјалним и економским приликама – демократизацији друштвеног живота, а уз то и вишем нивоу писмености, настанку нових (научних, школских, радничких и других) библиотека. Читалишта су окупљала и информисала људе. Радничка удружења оснивају своје читаонице и књижнице у којима су организована разна предавања, забаве, дружења. За време свог рада ова читаоница допринела је образовању и васпитању радника. Уз велику помоћ ужичке радничке читаонице дошло је и до поновног отварања читаоница у округу.

Почетком 20. века књижнице и читаонице Златиборског округа, као и у већем делу земље, засниване су на таласу политичких и социјалних идеја, док у милешевском крају више на родољубљу и просветним потребама. Постојало је 8 књижница и читаоница у којима се предавањима и читањем шири образованост и грађани упознају са приликама у српским и словенским земљама.

Између два светска рата осниване су школске библиотеке у селима које су истовремено вршиле функцију и народних библиотека. Држава поново усмерава пажњу на ширење просвете и културе путем библиотека, организовањем курсева и забавних садржаја. У овом периоду у Златиборском округу радило је чак 37 библиотека.

Литература

1. Бојовић, Вујица. *Век библиотеке у Пријепољу: 1904–2004*. Пријепоље: Матична библиотека „Вук Караџић”, 2005.

2. Вучићевић, Раде. *Библиотекарство западне Србије: (од 1835–2000. године)*. Ужице: Народна библиотека, 2013.
3. Вучковић, Жељко. *Јавне библиотеке и јавно знање*. Нови Сад: Библиотека Матице српске ; Футура публикације, 2003.
4. Ђурић, Јасминка. „Оснивање сеоских народних књижница и читаоница пожешког краја у периоду између два светска рата”. *Пожешки годишњак: часопис за историографију, културу и уметност* 10, бр. 1 (2001): 105–120.
5. Зарић, Радован. *Народна библиотека Пожега: сто двадесет пет година*. Пожега: Свитаk, 1995.
6. Игњић, Стеван. *Ужичко читалиште: 1856–1941*. Титово Ужице: Народна библиотека „Едвард Кардељ”, 1983.
7. Марјановић, Јован. *Настанак и развитак радничког покрета у југословенским земљама: до првог светског рата*. Београд: Издавачко предузеће „Рад”, 1958.
8. Мрдаковић, Добривоје. *Сто тридесет година читаонице и библиотеке у Бајиној Башти: 1874–2004*. Бајина Башта: Библиотека „Милош Требињац”, 2004.
9. Ршумовић, Иван, гл. ур. *Народна библиотека Ужице: 1856–2006: 150 година постојања*. Ужице: Народна библиотека, 2006.
10. Радовић, Слободан. *Ариљска библиотека*. Ариље: Културни центар, 2002.
11. Радовић, Слободан. „Развојни пут школских библиотека у ужичком крају”, *Ужички зборник* бр. 11 (1982).
12. Стаматовић, Десанка. *Читалишта у Србији у XIX веку*. Панчево: Градска библиотека, 2011.
13. Џамбић, Сањина ; Јеремија Џамбић. *Кућа књиге: сто година Библиотеке у Чајетини*. Чајетина: „Библиотека Љубиша Р. Ђенић”, 2004.

Librarianship of the District of Zlatibor from its appearance until the Second World War

Summary: Historically, according to the period of time when libraries appeared in the world, they are much older than reading rooms. In our country, the forerunner of libraries are reading rooms, and they first appeared much later in comparison with Europe. Gradually and argumentatively, the work presents political, social and economic factors which influenced their appearance, development and duration depending on circumstances in Europe – Serbia – today's Zlatibor district, as there is a cause-and-effect connection between them. The period that the work covers is 100 years (1845–1945), and it is divided into three periods: 19th and 20th century and the period between two World Wars. In this period of time national libraries developed in the municipality of Užice, Arilje, Bajina Bašta and Prijepolje. They were mostly founded on the initiative of educated individuals or groups of that time, as well as by decrees and recommendations of authorized ministry. Apart from cultural and educational activities and literacy teaching, these institutions were often engaged in political agitation. In the cultural history of Serbia, and especially in the district of Zlatibor, they occupy a prominent position.

Key words: reading room, libraries, Serbia, the district of Zlatibor, cultural history, literacy teaching